

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ОБРЯДОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В П'ЯТИДЕСЯТНИЦЬКОМУ БОГОСЛУЖІННІ

У статті робиться акцент на культурологічних та обрядових трансформаціях в п'ятидесятницькому богослужінні, що призвели до сучасної модифікованої форми богослужіння. Вони багаті естетичним оформленням та емоційністю, яка ставиться на перше місце, символізуючи присутність Духа Святого. У статті зазначається, що своєрідність п'ятидесятницьких богослужінь базується на тому, що вони завжди трансформувалися в оновлені варіанти, зберігаючи історичну традицію та символізуючи присутність в житті віруючого Святого Духа.

Ключові слова: Святий Дух, літургія, емпатія, емоційність, візуальні символи, творчість.

The article emphasizes cultural and ritual transformations in Pentecostal worship, which led to a modern, modified form of worship, which is rich in aesthetic design and emotionality, which is placed first, symbolizing the presence of the Holy Spirit. The article notes that the originality of Pentecostal worship is based on the fact that they have always transformed into updated versions, preserving the historical tradition and symbolizing the presence of the Holy Spirit in the life of the believer.

Key words: Holy Spirit, liturgy, empathy, emotionality, visual symbols, creativity

Актуальність проблеми полягає у тому, що вона надає можливість прослідкувати історію розвитку літургії та зміни форм богослужінь з урахуванням історичного досвіду та викликів часу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблему розвитку та становлення літургійної практики розглядали: Роберт Уеббер, що написав ряд аналітичних праць про богослужбову практику в її історичному контексті а також в сучасній перспективі. Джон Томас, С. Головащенко, які розкривали історичний розвиток літургії, багато про це писав Сордж Боб (основи євангельської літургії, акцент на її духовність та структурні взаємозв'язки). Аналітичну оцінку різним стилям літургійної практики в п'ятидесятництві дали Дон Уїлліамс, Пауль Зах, Харольд Бест, Саллі Моргенсаллер. Специфіка п'ятидесятницької літургії полягає у її високій емпатійності. П'ятидесятницьку літургію, її феноменальні прояви, такі як глосолалія та пророчтва досліджували Р. Улонска, Грем Кук, С. Роберт, Джон Шерил, Франк Бартлеман.

Мета статті: визначення історичних та доктринальних факторів, що вплинули на формування літургійної практики сучасного п'ятидесятницького богослужіння.

Виклад основного матеріалу. П'ятидесятницький рух спочатку розвивався в лоні лютеранської церкви¹, але згодом почала відкрystalізовуватись його власна культура і традиція, що відобразилась в контексті п'ятидесятницького богослужіння.

Навіть саме богослужіння не мало суто деноменаційного забарвлення. Як згадують очевидці, ще в 1905 році, коли тільки все розпочиналось, віруючі збирались невеликими групами на вулицях і були «ловцями душ». «Ми проводили дві чи три вечірні вуличні зустрічі в різних кутках, а вранці ходили від будинку до будинку по двоє, роблячи паузи для молитви, якщо нам було дозволено, і говорили їм про наші зібрання. В обідню пору ми відпочивали і молились за зібрання»². Такий підхід до форми богослужіння нівелював будь-яку літургізацію та канонізацію мови символів та обрядів, що було невід'ємною частиною історичної церкви.

¹ John Thomas Nichol. Pentecostalism. Plainfield: Logos International, 1966. P. 56.

² Там само. P. 58.

У п'ятидесятництві на першому місці завжди стоїть «дух» а не «буква». І хоча теоретично це виглядає саме так, у практичній площині, насправді, у кожній церкві прижились свої порядки і традиції, навіть примітивно існує і мова «своїх» символів, але вони ніколи не стоять на першому місці і не ставляться в ранг обов'язкових.

Історично протестантизм ніколи не акцентував увагу на використанні символів. Вважаючи, що поклоніння Богу відбувається переважно у розумі, віруючі більше говорили про словесні символи, ніж дочуттєві символи, як статуї і запахи. Коли християнство апелює більше до почуттів, ніж інтелекту, його духовне життя прямує до згасання. Недостатньо, щоб християнські символи мали лише теологічне пояснення, вони мають бути зрозумілі і значимі для людей. Вони повинні спонукувати людей думати про Бога. В євангельському поклонінні до основних візуальних символів відносяться: Біблія, кафедра і проповідник, стіл для Причастя і баптистерій, також пустий хрест³. Дані атрибути не лише нагадують справжньому п'ятидесятнику сутність його віри, але й допомагають відчувати себе частиною «Царства Божого», що вже розпочалось на землі.

Одним з практичних методів, де культивуються старі чи нові обряди, є драматизація християнського богослужіння.

Драматизація завжди відігравала важливу роль в богослужбовій практиці. В середні віки вона в якійсь мірі заміняла проповідь і недільну школу. Хоча староримська драма категорично не сприймалася отцями церкви, розпочинаючи з Тертуліана та синодів, які осуджували покликання артиста як щось супротивне християнській вірі в першу чергу через низький моральний рівень драматичного матеріалу. Проте драматичні настрої не зникли і через певний час з'явилися в західній Європі.

Її початки виглядали дуже скромно, як наприклад – зображувалися прості картини з людьми. А ще раніше – це були поетичні вставки, що додавалися по ходу літургії, щоб більше вплинути на тих, хто поклонявся.

Елементи середньовічної драми взяті із богослужінь католицької церкви. Драма стала результатом співпраці монастиря і священства і тісно перепліталась з церковним богослужінням. Спочатку така драма контролювалась кліром, мала суто релігійний характер і виконувалась священиками. Але пізніше в драмі з'являються нові елементи пантоміми та бурлеска і священство перестає контролювати її зміст.

Драматичні елементи використовувалися і в самому процесі середньовічної літургії особливо під час великих свят, щоб створити більший ефект на слухачів. Наприклад, напередодні Пасхи у Страстну п'ятницю хрест ховали під покривалом, в алькові стіни чи у спеціальну дерев'яну споруду. А на Пасху розп'яття урочисто відкривалось в процесі урочистого обряду. В подальшому розвитку драматургії спостерігається активна дія біблійних персонажів на всі теми Біблії – від Адама і Єви до останнього суду. Такі інсценізовані картини містили не тільки духовний зміст, але й елементи розваги і гумору. Тому реакція на використання драми у церкві була не завжди позитивною. Не всі церкви ухвалювали присутність подібних п'єс під час богослужіння. Деякі духовні діячі виступили осудливо проти такої практики. І до кінця 13 століття драми більше не розігрувались у церкві. Вони потім перемістились на вулицю, хоча зберігали релігійний зміст. Це короткі історичні відомості, що дають певну уяву розвитку так званої «візуальної» літургії.

На сьогодні драматизація не менш ефективно використовується і в п'ятидесятницькому богослужінні. Це може бути елемент проповідування, творчі номери, церковний театр з показом спектаклів та постановок на різну тематику. Інколи сучасність та запозичені елементи виглядають надто секулярно і викликають дискусії.

Відношення до показу драми в богослужінні неоднозначне. Одні створюють цілі проекти театрального служіння з немалим бюджетом, інші навіть не уявляють якийсь елемент драми

³ James D. Robertson. Ministers Worship Handbook. Baker book House. 1974. С. 42.

у церкві, бо «усе має бути благопристойно і чинно». Особливо негативно до драматизації відносяться «нереєстровані» п'ятидесятники, вважаючи це «світськими похотями», тому ставку роблять на більш «духовні» обряди.

До розряду таких відносяться ті, що стали частиною самого богослужіння.

Питання традицій у п'ятидесятницькій церкві має дуже широкий спектр. Розпочинаючи з форми привітання і прощання, п'ятидесятницька літургія пронизана різними важливими елементами, що стали частиною богопоклоніння і способом взаємної комунікації між віруючими. Кожен з цих елементів має свою історію і стиль. Деякі деталі вдається прослідкувати у доступних джерелах, інші потребують детальнішого вивчення. Наприклад, суто п'ятидесятницьке вітання один з одним або з церквою «Слава Господу!» зустрічалось і практикується до цих пір у молукан. У баптистів більш розповсюджено: «Мир вам!»

Звернення один до одного словом «брат» і «сестра» практикувались ще штундистами.

Прощальне вітання у формі «поцілунку святих» теж інколи зустрічається в церквах, особливо в Західній Україні. В центральній частині, півдні, сході – цей звичай припиняє своє існування, крім церков «нереєстрованих». Якщо говорити мовою історії, у ранній церкві перед звершенням причастя всі присутні дійсно вітали один одного лобзанням (поцілунком) в знак взаємної любові, що зв'язувала всіх дітей Христових. Проте, як свідчать історики, цей звичай був відмінений пізніше в ранній церкві скоріше по тій причині, що зібрання стали багатолюдними. Але у всіх українських церквах і взагалі у світовій п'ятидесятницькій практиці присутнє вітання рукопожиманням.

У багатьох церквах, в основному на Західній Україні, практикується сповідь перед служителем (в «нереєстрованих п'ятидесятників» це є частиною віровчення). Така практика має дуже стародавнє походження, практично ще з 4-го століття. Справа в тому, що в той період сповідь гріхів зазвичай була публічною, але коли в церкву почали приходити представники вищого соціального статусу, публічне визнання гріхів викликало дискомфорт і навіть скандали. Після одної такої конфліктної ситуації прийшла ідея ввести практику таємної сповіді. Така практика швидко прижилась, бо сподобалась віруючим і в певній мірі гарантувала конфіденційність. Далі сповідь перед священником набирає різного спекулятивного характеру, спонукує виникненню вчення про чистилище і навіть служить способом визначення «спокути» гріха, в тому числі шляхом грошової компенсації. Це з часом привело до продажу індульгенцій – як спосіб у полегшення участі душі у чистилищі і скорочення терміну її перебування там.

Але така практика, у вигляді відкритої бесіди людини з служителем конфіденційного характеру з метою відкриття своїх гріхів і молитви за прощення та отримання практичних настанов присутня і в п'ятидесятницькому середовищі. Дослідники цього питання стверджують, що в Біблії немає жодного тексту, що дає пряму вказівку для такої практики. Ключовий текст, на якому будується вчення про таку форму сповіді, взятий з послання Якова, де мова йде про визнання «своїх проступків» (а не гріхів). Тобто мова йде про гріхи перед людьми, які і потрібно визнавати перед відповідними людьми. А гріхи перед Богом визнаються перед Богом.

Ще однією традицією є омивання ніг перед причастям. Досліджуючи історично коріння цієї практики, відомо, що ще в ході Реформації обряд омиття ніг був буквально відроджений анабаптистами. Стаття 11-та Дордрехського сповідання віри 1632 року містить заклик омивати ноги святим як прояв служіння і жертвовної любові⁴.

Практикували вмивання ніг і братські меноніти, розуміючи це як установу Господню. Але через деякий час (точно не встановлено) вмивання ніг у них не стало практикуватись.

⁴ Mennonite Confession of Faith. URL: <http://apostles-creed.org/wp-content/uploads/2014/07/Mennonite-Confession-of-Faith.pdf> (дата звернення: 24.04.18).

Про цей обряд написано і в «Коротких правилах віри християн євангельського визнання»: «Ми, як повелів Господь, з метою послуху Господу: 1. Виконуємо омиття ніг один одному; 2. Бажаючи цим виразити: по-перше любов до Бога, по друге – любов один до одного...»⁵.

Взагалі це була поширена східна традиція і з нею І. Проханов зустрівся в Болгарії, коли перебував у місіонерській поїздки. Там були віруючі, що стверджували, що передумовою спасіння є омивання ніг⁶. Така практика була наслідувана і І. Воронаєвим, яка й відрізняла його вчення від всіх інших положень п'ятидесятництва і є спірною в середовищі п'ятидесятницького руху⁷. Особисто він запозичив її від адвентистів в Туреччина, коли повертався з США до Росії. А згідно версії В. Франчука, Воронаєв взяв дану практику від болгарських адвентистів, коли він служив у тій країні і заснував 18 церков⁸.

В 1945 році була спроба внести зміни у дану практику шляхом імплементації «Серпневої Згоди», яка передбачала відміну цієї практики у церквах п'ятидесятників, але «воронаєвці» на це ніяк не погоджувались. Для інших п'ятидесятників (у Західній частині України і Білорусії) це не було питанням, так як вони взагалі не практикували вмивання ніг.

Той факт, що далеко не всі п'ятидесятники перейняли практику вмивання ніг мав деякі причини. Одною з них був вплив Всепольського Союзу ХВС з центром в м. Барановичі, в общинах котрого причастя проводилось без омивання ніг. Іншою причиною була сама трудність виконання даного обряду, особливо в умовах підпілля. Зі згадок окремих віруючих 1950-х років, «...приходилось часто збиратись в лісах і зимою. Брала термоси з гарячою водою, привозили тазіки, полотенця, маленькі складні стільці, влаштовувались під деревами на снігу і звершували вечерю Господню». Також є випадки, коли п'ятидесятники «миючі» та «немиючі» мирно існують в одній общині і виконують вмивання ніг по бажанню, згідно своїх переконань.

Обов'язковою у наш час практика вмивання ніг є лише у церквах ОЦХВС і прописана у їх канонах⁹. В інших п'ятидесятницьких церквах і союзах вмивання ніг не є обов'язковим і трактується як «приклад», а не «заповідь».

Зовнішній вигляд людей, що приходять на богослужіння, теж має своє значення, особливо на території Західної України. Також така тенденція відноситься до старшого покоління, яке в ті часи трималось досить консервативних традицій.

Строгі тенденції щодо зовнішності віруючих піднімалися ще з початків п'ятидесятницького руху і дискусії навколо цієї теми точаться до цих пір. Перші згадки про строгий етикет зафіксований у п'ятидесятницьких общинах Болгарії, де «...серед деяких громад розвивався фанатизм в питанні одягу: щодо носіння головного убору жінки (хустини) чи щодо краватки (серед деяких груп вважалося, що чоловік який її носить – є гордим)»¹⁰. Також точилися великі суперечки щодо лідерського служіння жінки в церкві.

Особливим питанням є традиція жіночого покривала. Згадка про це є ще в «Апостольських переданнях» Іпполіта Римського: «Жінки всі повинні покривати свої голови платком (pallio); але тільки не лляним, бо це не покривало»¹¹. В історії розвитку п'ятидесятництва відношення до покривала було неоднозначним, але на території України воно було у практиці у переважній

⁵ Головащенко С.И. История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы. Одесса : Богомыслие, 1998. С. 239.

⁶ Коваль Д. Християни віри євангельської Володимирецького району Рівненської області: становлення та розвиток (1920–1988 роки) : монографія. Рівне : Дятлик М.С. 2018. С. 82.

⁷ Глуховський В. С. Краткая история христиан евангельской веры. Київ : Основа, 2006. С. 278.

⁸ Франчук В. Небо чужим не бывает! Том 1. Київ : Альфа Реклама, 2018. С. 66.

⁹ Тематическая программа Библейской школы по вероучению ОЦХВЭ : навчальний посібник. Вінниця : ПП Видавництво «Тезис», 2002. С. 11.

¹⁰ Коваль Д. Християни віри євангельської Володимирецького району Рівненської області: становлення та розвиток (1920–1988 роки) : монографія. Рівне : Дятлик М.С. 2018. С. 82.

¹¹ Иполит Римский. Апостольское предание. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ippolit_Rimskij/Apostolskoe_predanie/ (дата звернення 10.07.2023).

більшості церков. Зміни почались, коли п'ятидесятництво зазнало впливу Заходу і особливо харизматичного руху, де цей зовнішній елемент називався «релігією». На сьогодні питання жіночого покривала є дискусійним предметом, що приводить до досить крайніх позицій: одні вважають, що без покривала можна втратити спасіння, інші навіть осуджують таку традицію.

Також у п'ятидесятницькій літургії є свої молитовні традиції. По-перше, старше покоління пам'ятає звичай, за яким перед тим як зайти в приміщення дому молитви, віруючі прихилили коліна і коротко молились, і тільки тоді займали своє місце.

Звичай обов'язкового проголошення молитви Господньої «Отче наш» ми знаходимо ще в молокан, хоча, в їх практиці було багато запозичених молитов (зі збірників: «Голос віри», «Зібрання духовних віршів для євангельсько-лютеранських церков», «Любимі вірші», «Пісні Сіону» та інші)¹².

Інколи під час молитви зустрічається така форма, як «молитва в тиші». Вона бере свій початок від квакерів. Але характер тиші може бути різним. Як вважає Л. Дункан, «тиша є двох видів: є свята тиша і є тиша нудьги і напруження»¹³. Квакери мовчали у Божій присутності, чекаючи натхнення і відкриття від Святого Духа. Штучна тиша не надихає присутніх, але скоріше напружує, така тиша не властива для справжнього п'ятидесятницького богослужіння.

Відносно пози у молитві: традиційні п'ятидесятники віддають перевагу молитві на колінах, або стоячи. Молитва сидячи є особливим винятком, коли обставини не дозволяють інакшого варіанту, або коли йде проповідь чи спів і офіційне звершення молитви ще не почалось, а молитовне натхнення присутнє. В такому випадку поза немає ніякого значення. Але останнім часом під впливом Заходу (традиція Європи, США) у сучасних церквах починає практикуватись молитва «схиливши голови», а не коліна. Таку практику традиційні церкви не сприймають, але вона приходиться у церкви.

Про традиції коліноприхилення розповідає реформатський дослідник Авраам Купер: «...на початку Реформації традиція коліноприхилення була запозичена від Римо-католицької церкви... в старих церковних приміщеннях в старі часи був звичай хоронити людей в церквах. Тому для цього посередині приміщення церкви мало бути достатньо вільного місця. Стільців було мало і вони в основному розміщались на сцені і постійно переміщувались в потрібне місце. Під час меси люди сідали ближче до вітваря і під час проповіді – ближче до кафедри. Також ці стільці використовувались для подвійної цілі: для вставання на коліна на них (вони були спеціально сконструйовані з підвищеною спинкою, щоб можна було покласти лікоть під час молитви) і для сидіння...»¹⁴. Але пізніше на сцені почали ставити спеціальні стільці для служителів і посадовців і на тих стільцях неможливо було ставати на коліна, не було достатньо простору, тому служителі молились стоячи¹⁵. Таким чином традиція молитви на колінах переростала в форму стоячи. Також стоячи молились ті, хто не мав з собою стільців. Це історична інформація.

Подібну ситуацію можна спостерігати сьогодні: служитель молиться стоячи, всі інші прихилиють коліна.

Співочі та музичні традиції теж мають широкий спектр. В одних церквах музика взагалі не сприймається, в інших – музичне служіння досить розвинуте в різних варіантах: групи, оркестри, ансамблі. І є церкви, де культивується надсучасна музика з світловими та димовими ефектами. В церквах служать хори, групи прославлення і завжди є загальний спів. Виглядає так, що хори – це спадок менонітів, загальні пісні – від баптизму, а групи прославлення – від західного п'ятидесятництва і взагалі євангельського руху.

¹² Головащенко С.И. История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы. Одесса : Богомыслие, 1998. С. 248.

¹³ Ligon Duncan. Dan Kimball. Michael Laurence & Mark Dever. Timothy. Dan Wilt. Perspectives on Christian worship. 5 views. Nashville : Academic. 2009. P. 201.

¹⁴ Kuiper Abraam. Our worship. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan / Cambridge, UK. P. 144.

¹⁵ Там само. 145.

Висновки та перспективи дослідження. Узагальнюючи зазначене, можна зробити такі висновки:

1) структура п'ятидесятницької літургії полягає у тому, що вона оновлювалася згідно викликів часу, зберігаючи історичну обрядовість та традицію.

2) П'ятидесятницьку літургію характеризує естетичність, емпатійність та присутність Святого Духа.

3) Історично п'ятидесятницька літургія перейшла від вуличних зібрань до колективних (в молитовних будинках) богослужінь, що значило про єдність Церкви.

4) В євангельському поклонінні до основних загальновідомих символів відносяться словесні (читання Біблії, проповіді) та візуальні (споглядання емоційних дій) та звукові (музика, співи).

5) Вирішальну роль у п'ятидесятницькій літургії відіграє її драматизація.

6) Елементом сучасної драматизації богослужінь виступають твори мистецтва, спектаклі, музичний супровід.

7) До елементів традиційних богослужінь відносяться привітання, прощання.

Список використаної літератури:

1. Головащенко И.С. История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы. Одесса : Богомыслие, 1998. С. 248.

2. Глуховський В. С. Краткая история христиан евангельской веры. Київ : Основа, 2006. С. 278.

3. Иполит Римский. Апостольское предание. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ippolit_Rimskij/Apostolskoe_predanie/ (дата звернення: 02.11.2023).

4. Коваль Д. Християни віри євангельської Володимирецького району Рівненської області: становлення та розвиток (1920-1988 роки) : монографія / за редакцією О. Підлужної. Рівне : Дятлик М. С. 2018. С. 82–584.

5. Тематическая программа Библейской школы по вероучению ОЦХВЭ: навчальний посібник. Вінниця : ПП Видавництво «Тезис», 2002. С. 11.

6. Франчук В. Небо чужим не бывает! Том 1. Київ : Альфа Реклама, 2018. С. 66.

7. John Thomas Nichol. (1966). Pentecostalism. Plainfield : Logos International,

8. Kuiper Abraam. Our worship. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan / Cambridge, UK.

9. Ligon Duncan. Dan Kimball. Michael Laurence, Mark Dever. Timothy. Dan Wilt (2009). Perspectives on Christian worship. 5 views. Nashville : Academic.

References:

1. Holovashchenko Y.S. (2019) Ystoryia evanhelsko-baptystskoho dvyzhenyia v Ukrayne. Materyaly y dokumenty [History of the Evangelical Baptist Movement in Ukraine. Materials and documents]. Odessa: "Bohomyslye", 1998 (In Russian).

2. Hlukhovskiy V. S. (2006) Kratkaiya ystoryia khrystyan evanhelskoi very [Brief History of Christians of the Evangelical Faith]. Kyiv: Osnova. (In Russian).

3. Ypolyt Rymskiy. Apostolskoe predanye. Available at: https://azbyka.ru/otechnik/Ippolit_Rimskij/Apostolskoe_predanie/ (accessed: 02.11.2023). (In Russian).

4. Koval D. (2018) Khrystyiany viry yevanhelskoi Volodymyrets'koho raionu Rivnens'koi oblasti: stanovlennia ta rozvytok (1920–1988 roky) [Christians of the Evangelical Faith of Volodymyrets District of Rivne Region: Formation and Development (1920–1988)] : monohrafiia / za redaktsiieiu O. Pidluzhnoi. Rivne: Diatlyk M. S. (In Ukrainian).

5. Tematycheskaia prohramma Bybleiskoi shkoly po verouchenyiu OTsKhVE: navchalnyi posibnyk (2002). [Thematic program of the Bible school on the doctrine of the UCCE: a study guide]. Vinnytsia: PP Vydavnytstvo "Tezys" (In Russian).

6. Franchuk V. (2018) Nebo chuzhym ne byvaet! [Heaven is not a stranger!] Tom 1. Kyiv: Alfa Reklama, (In Russian).

7. John Thomas Nichol. (1966) Pentecostalism. Plainfield: Logos International. (In English).

8. Kuiper Abraam. Our worship. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan / Cambridge, UK. (In English).

9. Ligon Duncan. Dan Kimball. Michael Laurence & Mark Dever. Timothy. Dan Wilt. Perspectives on Christian worship. 5 views. Nashville: Academic. 2009. (In English).